

بررسی میزان توجه به مهارت‌های سواد اطلاعاتی در کتاب تفکر و پژوهش پایه ششم ابتدایی نظام آموزش و پرورش ایران

ملیحه عرب هاشمی*

مریم سیف نراقی**، عزت‌الله نادری***

چکیده

هدف پژوهش حاضر، تحلیل محتوای کتاب تفکر و پژوهش پایه ششم ابتدایی نظام آموزش و پرورش ایران، به منظور مشخص کردن میزان توجه آن به پرورش مهارت‌های سواد اطلاعاتی در دانش آموزان و ارائه پیشنهادات مناسب است. تحقیق حاضر از نوع مطالعات ارزشیابی است و به تحلیل محتوا که نوعی ویژه از مطالعات ارزشیابی است می پردازد و برای انجام آن از روش تحقیق توصیفی بهره گرفته شده است. جهت بررسی سؤال‌های پژوهش، سیاهه‌ای از مؤلفه‌های سواد اطلاعاتی توسط محقق بر اساس مطالعه‌ی پیشینه موضوع و استفاده از نظر متخصصان تهیه گردیده است که پنج مهارت اصلی سواد اطلاعاتی شامل: مهارت تشخیص نیاز به اطلاعات؛ جمع‌آوری اطلاعات؛ درک، درو نسازی و ثبت اطلاعات؛ کاربرد صحیح اطلاعات؛ درک مسائل اخلاقی، حقوقی و اجتماعی مربوط به استفاده از اطلاعات را توسط ۲۹ نشانگر می‌سنجد. نتایج نشان داد که: از مجموع مضامین مرتبط با مهارت‌های سواد اطلاعاتی، مهارت تشخیص نیاز به

---

* دانشجوی دکتری گروه علوم تربیتی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران
arabhashemi_m@yahoo.com

** استاد گروه علوم تربیتی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران (نویسنده مسئول)
m.seyf.n@yahoo.com

*** استاد گروه علوم تربیتی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران
edupsystudies@usb.ac.ir

تاریخ دریافت: ۹۵/۲/۲، تاریخ پذیرش: ۹۵/۵/۲۵

اطلاعات با ۳۰ فراوانی، ۳۲/۹۷ درصد را به خود اختصاص داده و در بالاترین رتبه قرار گرفته است و مهارت درک مسائل اخلاقی، حقوقی و اجتماعی با ۱ فراوانی، ۱/۱ درصد را به خود اختصاص داده و در پایین‌ترین رتبه قرار دارد. دیگر مؤلفه‌های سواد اطلاعاتی شامل، مهارت جمع‌آوری اطلاعات؛ مهارت درک، درونسازی و ثبت اطلاعات و مهارت کاربرد صحیح اطلاعات به ترتیب ۱۳/۱۹، ۲۳/۰۷، ۲۹/۶۷ درصد را به خود اختصاص داده‌اند.

کلیدواژه‌ها: تحلیل محتوا، سواد اطلاعاتی، کتاب تفکر و پژوهش.

۱. مقدمه

در طول چند دهه گذشته جهان پدیده‌ای را تجربه کرده است که در آن اطلاعات به صورت تصاعدی گسترش می‌یابد، بر همین اساس، مناسب است این دوره را «عصر اطلاعات» (Information Age) نامید و می‌توان گفت این دوره از نظر اهمیت و تأثیری که بر سیستم جهانی گذاشته شبیه به دوره انقلاب صنعتی است (Orhan Guvenen، ۱۹۹۸: ۱). فراگیر شدن رسانه‌ها، مشاغل اطلاعاتی (information occupations) رو به رشد و گسترش اینترنت ما را متقاعد کرده است که زندگی در یک جامعه اطلاعاتی سرنوشت همه ما است. (Webster، ۲۰۰۶: ۱).

گریج، بریتز و هورست (Craig Britz & Hurst)، سه مشخصه زیر را به‌عنوان مشخصه‌های عصر اطلاعات ذکر کرده‌اند. اول: اطلاعات یکی از مهم‌ترین دارایی‌های جامعه است. دوم: در این عصر به‌جای عمل درباره کمیابی اطلاعات (Information Scarcity) به‌طور فزاینده‌ای تمرکز بر مدیریت فراوانی اطلاعات است. سوم: توسعه سریع تکنولوژی‌های ارتباطات و اطلاعات موتور محرکه فرایند جهانی شدن است (علی‌نژاد محمدآبادی، ۱۳۹۰: ۱).

در چنین جامعه‌ای، پیدایش پدیده‌های جدید و یا تغییر و تحولات وسیع در پدیده‌ها، برخی اوقات سبب شکل‌گیری مفاهیم جدیدی می‌شود و یا در پاره‌ای از اوقات مفاهیم قبلی تحول یافته و شکل جدیدی به خود می‌گیرند. یک نمونه از این مفاهیم، سواد است. در عصر حاضر، با شکل‌گیری نوع جدیدی از جامعه و خصوصیات خاص آن، لازم است افراد جامعه از آگاهی و توانمندی‌های خاصی برای مواجهه با مسائل و پدیده‌های به وجود آمده در این نوع جامعه برخوردار شوند. لذا نوع تحول یافته و جدیدی از کسب سواد در این نوع

جامعه مطرح می‌شود که سواد اطلاعاتی (Information Literacy) نامیده می‌شود (هاشمی و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۰۶).

سواد اطلاعاتی به شیوه‌های گوناگونی مورد تعریف و تفسیر قرار گرفته است. در مقایسه با سواد خواندن و نوشتن به معنای توانایی فهم پیام مکتوب و انتقال پیام به صورت مکتوب، سواد اطلاعاتی یعنی توانایی دسترسی و استفاده از اطلاعات به هر شکل و در هر قالب اعم از چاپی یا الکترونیکی است (عاصمی و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۶).

ساده‌ترین تعریف از سواد اطلاعاتی توسط باسما (Bothma) در سال ۲۰۰۸ عنوان شده است. وی اظهار داشت که سواد اطلاعاتی عبارت است از توانایی به دست آوردن اطلاعات، زمانی که به آن نیاز داریم و همچنین، پیدا کردن، ارزیابی کردن و استفاده از اطلاعات یافت شده به طور اخلاقی (Baker، ۲۰۱۳: ۷۳).

بروس (Bruce) در مقاله‌ای با عنوان یادگیری آگاهانه: تحقق بالقوه جامعه اطلاعاتی قرن ۲۱ (Informed Learning: realising the potential of the information society in our 21st century world) نتیجه می‌گیرد که: سواد اطلاعاتی برنامه‌ای است که به بوسیله رهبران هر سازمانی باید جدی گرفته شود. از جمله در حکومت، در آموزش و پرورش، محل کار، بخش مالی، بخش بهداشت و درمان، بخش حقوق و در جامعه. استفاده از اطلاعات به طور موثر، خلاقانه و فکورانه، یادگیری آگاهانه را به ارمغان می‌آورد، و همین پایه و اساس تکامل سازمانها و جوامع آموزشی می‌باشد. به طور اجمال می‌توان گفت یادگیری آگاهانه باعث تکامل آینده جهانی ما می‌شود. (Bruce، ۲۰۰۸: ۱۰).

۲. چهارچوب نظری تحقیق

امروزه در دنیا بحث سواد اطلاعاتی در شش حوزه یا سطح مطرح است. که در یکی از این سطوح سواد اطلاعاتی به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های مهم در برنامه‌ریزی درسی در مقاطع مختلف آموزشی مطرح شده است. جایگاه سواد اطلاعاتی در برنامه‌ریزی درسی بیش از آنکه به‌عنوان یک واحد درسی مطرح باشد، یک رویکرد در آموزش است. به بیان دیگر، سواد اطلاعاتی نه یک درس در کنار سایر دروس، بلکه یک رویکرد در آموزش همه دروس خواهد بود؛ بنابراین آموزش سواد اطلاعاتی از دبستان یا حتی قبل از آن آغاز می‌شود و تا پایان دانشگاه ادامه می‌یابد. آموزش پژوهش محور، یادگیری مبتنی بر پرسش،

یادگیری مستقل و آموزش مادام‌العمر همه از جلوه‌های سواد اطلاعاتی در آموزش رسمی کشورها هستند. (عاصمی و همکاران، ۱۳۹۰: ۳۱).

آموزش سواد اطلاعاتی مهم‌ترین راه برای انتقال مهارت لازم در استفاده از اطلاعات و توانمندسازی افراد جامعه برای زندگی در جامعه اطلاعاتی است (کاشی‌نهنجی، ۱۳۹۰: ۲۶).

می‌توان گفت آموزش سواد اطلاعاتی در پی تحقق هدفهای زیر است:

الف: اطمینان از این که افراد بتوانند به طور مستقل نیاز اطلاعاتی خود را تشخیص داده و مطرح کنند، به اطلاعات مورد نیاز دسترسی پیدا کنند، اطلاعات به دست آمده را ارزیابی و سپس استفاده کنند؛

ب: اطمینان از این که افراد بتواند مهارت‌های تفکر انتقادی و تحلیلی را در مورد استفاده از منابع اطلاعاتی بیاموزند؛

ج: اطمینان از این که افراد بتوانند به جای استفاده از شیوه آزمون و خطا، روشهای لازم برای کسب هر یک از مهارت‌ها را بیاموزند؛

د: اطمینان از این که افراد قادر باشند هر مرحله از فرایند نیازشناسی، جستجو، بازیابی، مکان‌یابی، ارزیابی، سازماندهی و ادغام اطلاعات را با دیدگاهی انتقادی مورد توجه قرار دهند؛

ه: اطمینان از این که افراد از حقوق استفاده از اطلاعات آگاه باشند، آن را رعایت کنند و اجازه ندهند دیگران به آن بی توجه باشند؛

و: اطمینان از این که افراد بتوانند به صورت خودفراگیر بیاموزند (کاشی‌نهنجی، ۱۳۹۰: ۲۷).

بنابراین جهت گسترش این اهداف و توانمندیها در سطح جامعه، کتابداران، اساتید و مربیان، متخصصان فناوری، و برخی سیاستگذاران، نیاز به تدریس و آموزش مهارتهای اطلاعاتی در کلیه سطوح و مقاطع آموزشی را مطرح کرده اند (rader, 2002: 2) و این مهم توسط مجامع و جوامع مختلف در سراسر جهان مورد مطالعه قرار گرفته است و مدلها و استانداردهایی توسط سازمانهای معتبر و افراد صاحب‌نظر برای آموزش این توانمندیها مطرح شده است، که محقق سعی نموده بامطالعه دقیق پیشینه تحقیق و بررسی انواع مدل‌ها و استانداردهای سواد اطلاعاتی در کشورهای مختلف و استخراج نقاط مشترک آنها چک

لیستی جهت تحلیل محتوای کتاب تفکر و پژوهش پایه ششم ابتدایی تهیه نماید. از جمله مدلهای مورد بررسی، به موارد زیر می توان اشاره نمود.

۱.۲ مدل بروس

در زمینه سواد اطلاعاتی و باسواد اطلاعاتی شدن، مدل بروس، مدلی است که بیشترین ارجاعات را به خود اختصاص داده است. بروس با بهره گیری از «روش پدیده شناختی» (phenomenographic method)، با مصاحبه های عمیق و تمرکز بر پرسش های کلیدی به شناسایی هفت مسیر مختلف آموختن سواد اطلاعاتی با عنوان «وجوه هفتگانه سواد اطلاعاتی» (Seven Faces of Information Literacy) پرداخته است، که عبارتند از: مفهوم فناوری اطلاعات (بهره گیری از فناوری اطلاعات برای بازیابی اطلاعات و برقراری ارتباط)؛ مفهوم منابع اطلاعات (یافتن اطلاعات موجود در منابع اطلاعات)؛ مفهوم فرایند اطلاعات (اجرای یک فرایند)؛ مفهوم کنترل اطلاعات؛ مفهوم ساختار دانش (ساخت دانش شخصی مبتنی بر حوزه جدید علاقه)؛ مفهوم گستره دانش (کار با دانش و چشم اندازهای شخصی که با شیوه ای مانند راه کسب بینش و درک یک موضوع مطابقت دارد)؛ مفهوم خرد (استفاده خردمندانانه از اطلاعات به نفع دیگران با مشارکت در چرخه تولید دانش) (نظری، ۱۳۸۴: ۳۳).

۲.۲ رویکرد حل مساله: شش مهارت بزرگ (Big Six Information Problem)

(Solving Approach)

رویکرد حل مساله اطلاعاتی شش مهارت بزرگ، مدل دیگری است که استفاده وسیع و گسترده ای در آموزش مهارتهای اطلاعاتی ایالات متحده را به خود اختصاص داده است. این مدل را که آیزنبرگ و برکوویتز (Berkowitz Eisenberg and) ارائه کرده اند، رویکردی کلی به حل مساله اطلاعاتی دارد و شش گام اصلی را برای یادگیری عرضه می کند که عبارتند از: تعریف مساله، به کارگیری استراتژی های جستجوی اطلاعات، جایابی و دسترسی به اطلاعات، استفاده از اطلاعات، ترکیب اطلاعات و ارزیابی اطلاعات (عاصمی و همکاران، ۱۳۹۰: ۹۸).

۳.۲ مدل کولثاو (Kuhlthau)

کولثاو (۱۹۹۳) مدلی از فرایند جستجوی اطلاعات ابداع نمود که برگرفته از الگوهای رایجی است که از مطالعات مستمر و طولانی‌مدت وی روی رفتار جستجوی اطلاعات دانش‌آموزان دبیرستانی به دست آمده است. مدل وی مشتمل بر رشد پیشرفت تفکرات در خصوص یک موضوع پژوهشی به همراه فرایند کاوش، عملیات جستجو و استفاده از منابع اطلاعات است که عبارتند از: آغاز کردن، گزینش، کاوش، فرمول‌بندی، خاتمه کاوش یا ارائه، مجموعه‌سازی یا گردآوری. این مدل از مکانیسم‌های خشک و خالی جستجوی اطلاعات پا فراتر گذاشته و سه حوزه یعنی محرک (احساس)، شناخت (تفکر) و جسم (اعمال و استراتژی‌ها) را درهم آمیخته است. (انجمن رسانه کتابخانه واشنگتن، ۲۰۰۲ به نقل از عاصمی، ۱۳۹۰: ۱۰۶-۱۰۴).

۴.۲ هفت مهارت سواد اطلاعاتی اسکانل (SCONUL)

انجمن کتابخانه‌های آموزشی، دانشگاهی و ملی انگلستان (Society of College, National and University Libraries) (اسکانل) در سال ۱۹۹۹ مدلی برای تبیین مفهوم سواد اطلاعاتی ارائه کرد که از هفت مهارت تشکیل شده و نشان می‌دهد که افرادی برخوردار از سواد اطلاعاتی خواهند بود که خود را به این مهارت‌ها مجهز سازند. این مهارت‌ها عبارتند از: توانایی تشخیص نیاز اطلاعاتی؛ شناسایی روش‌های دسترسی به اطلاعات؛ تدوین استراتژی‌های لازم برای جستجو؛ مهارت‌های جستجو و دسترسی؛ توانایی مقایسه و ارزیابی منابع؛ سازماندهی، کاربرد و برقراری ارتباط و آمایش اطلاعات و مشارکت در ایجاد دانش جدید. (Society of College, National and University Libraries ۱۹۹۹: ۹-۶).

۵.۲ استانداردهای ACRL (Association of College and Research Libraries)

از سال ۱۹۵۹ انجمن کتابخانه‌های دانشگاهی و پژوهشی (ای.سی.آر.ال) سردمدار توسعه استانداردها و دستورالعمل‌ها برای کتابخانه‌های دانشگاهی بوده است. وبسایت این انجمن چنین اظهار می‌دارد که انجمن کتابخانه‌های دانشگاهی و پژوهشی منبعی است که جامعه

آموزش عالی برای استانداردها و دستورالعمل‌های مربوط به کتابخانه‌های دانشگاهی بدان رجوع می‌کند (نیلی ترجمه خاصه و علیجانی، ۱۳۸۹: ۱۷).

نسخه نهایی استانداردهای (اس.سی.آرال) مشتمل بر ۵ استاندارد و ۲۲ شاخص عملکردی است که بر نیازهای دانشجویان آموزش عالی در همه‌ی سطوح متمرکز شده‌اند. علاوه بر آن، حاوی طیفی از برآیندها به منظور سنجش میزان پیشرفت فراگیران در امر سواد اطلاعاتی می‌باشد (داور پناه و همکاران، ۱۳۸۸: ۲۶).

۶.۲ استانداردهای سواد اطلاعاتی برای یادگیری دانش‌آموزان

انجمن آمریکایی کتابداران مدارس (American Association of School Librarians) و انجمن ارتباطات آموزشی و فناوری (Association for Educational Communications and Technology) در سال (۱۹۹۸)، مجموعه‌ای از نه استاندارد را در سه دسته - سواد اطلاعاتی، یادگیری مستقل و مسئولیت‌پذیری اجتماعی - تهیه کرده‌اند که نشان دهنده استانداردهای سواد اطلاعاتی برای مدارس می‌باشد (نظری، ۱۳۸۴: ۵۴).

۷.۲ استانداردهای استرالیا و نیوزیلند برای سواد اطلاعاتی (ANZIIL) (Australian and New Zealand Institute for Information Literacy)

شورای رؤسای کتابخانه‌های دانشگاهی استرالیا اولین ویرایش استانداردهای خود را در سال (۲۰۰۱) تدوین کرد و در کارگاه سواد اطلاعاتی که در سال (۲۰۰۳) در سیدنی تشکیل شد، اصلاحات جدیدی در مورد این استانداردها صورت گرفت این استانداردها به پرورش مهارت‌های پایه مانند مهارت‌های فکری، مهارت‌های دسترسی و استفاده از اطلاعات و نیز مفاهیم مرتبط با ارزش‌ها و عقاید باسواد اطلاعاتی توجه دارد. این شش استاندارد بیان می‌کنند که یک شخص باسواد اطلاعاتی:

- نیاز به اطلاعات را تشخیص می‌دهد و ماهیت و گستره اطلاعات موردنیاز را تعیین می‌کند.

- اطلاعات موردنیاز خود را به روشی مؤثر و کارآمد پیدا می‌کند.

- اطلاعات و فرایند جستجوی اطلاعات را به صورت انتقادی ارزیابی می‌کند.

۶۲ بررسی میزان توجه به مهارت‌های سواد اطلاعاتی در کتاب تفکر و پژوهش ...

- اطلاعات گردآوری شده یا تولیدشده را مدیریت می‌کند.
- از اطلاعات پیشین و جدید برای ساخت مفاهیم جدید و خلق آگاهی‌های جدید استفاده می‌کند.
- استفاده آگاهانه‌ای از اطلاعات دارد و موضوعات فرهنگی، اخلاقی، اقتصادی، قانونی و اجتماعی پیرامون استفاده از اطلاعات را می‌شناسد (عاصمی و همکاران، ۱۳۹۰: ۷۸).

در ادامه مهارت‌های سواد اطلاعاتی به همراه تعریف و نشانگرهای هرکدام در چک‌لیست، که جهت تحلیل محتوای کتاب تفکر و پژوهش پایه ششم ابتدایی مورد استفاده قرار گرفته است، آورده می‌شود.

الف) مهارت تشخیص نیاز به اطلاعات

مهارت تشخیص نیاز به اطلاعات، یعنی درک این موضوع که، سؤالی وجود دارد و دغدغه‌ای برای کسب جواب در فرد ایجاد کرده است (محسنی، ۱۳۸۷: ۱۳). مسئله باید با رویکردی اطلاعاتی تعریف شود، بدین مفهوم که پیش از اقدام به اجرای استراتژی‌های جستجوی اطلاعات، باید مشخص شود که نیاز اطلاعاتی چیست و چه اطلاعاتی برای رفع آن باید گردآوری شوند (نظری، ۱۳۸۴: ۳۵).

این مهارت شامل ۳ نشانگر است که عبارتند از:

۱. توجه به احساس نیاز به اطلاعات، نه تنها زمانی که فراگیر با یک تکلیف پژوهشی یا مسئله روبرو می‌شود، بلکه در همه جنبه‌های زندگی.
۲. طراحی سؤالات پژوهشی بر اساس یک نیاز اطلاعاتی.
۳. توجه به تفاوت بین سؤال‌های مناسب و نامناسب جهت انجام تحقیق.

ب) مهارت جمع‌آوری اطلاعات

مهارت جمع‌آوری اطلاعات، یعنی تصمیم‌گیری در زمینه گزینش و جستجوی مناسب‌ترین منابع اطلاعاتی، برای حل مسئله مورد نظر (نظری، ۱۳۸۴: ۳۵).

این مهارت شامل ۱۱ نشانگر است که عبارتند از:

۱. استفاده از منابع مرجع در طول فرایند پژوهش.

۲. توجه به ویژگی های مربوط به منابع اطلاعاتی مانند (شکل اثر، تاریخ انتشار، دست اول یا دوم بودن اطلاعات).
۳. استفاده از کتاب و کتابخانه جهت دسترسی به اطلاعات.
۴. استفاده از اینترنت جهت دستیابی به اطلاعات.
۵. استفاده از مکان های طبیعی و محیط اطراف جهت دستیابی به اطلاعات.
۶. استفاده از اطلاعات تصویری، ویدئویی یا صوتی و منابع موجود در سایر مکان ها جهت دستیابی به اطلاعات.
۷. دستیابی به اطلاعات از طریق انجام دادن آزمایش.
۸. کمک گرفتن از معلمان و یا دیگر افراد مطلع برای کشف جواب و یا تعیین مسئله پژوهشی خود.
۹. ارائه مطالبی در جهت شناسایی اثربخش ترین کلمات به هنگام جستجوی اطلاعات.
۱۰. توجه به راهبردهای جستجو مانند (کوتاه سازی، مجاورت و...).
۱۱. راهنمایی فراگیر در جهت گزینش اطلاعاتی متناسب با مسئله یا پرسش وی.

ج) مهارت درک، درون سازی و ثبت اطلاعات

مهارت درک، درون سازی و ثبت اطلاعات، به تقویت توانایی تفکر تحلیلی، درون سازی مفاهیم و ساختن مفهومی جدید اشاره دارد. منابع مطالعه شده در صورتی که تحلیل شود، یعنی در ذهن به اجزاء تقسیم شود و ارتباط هر جزء با جزء دیگر و نیز با آموخته های پیشین برقرار شود، عمیقاً قابل درک خواهد بود. کشف رابطه بین اجزاء یا هر جزء و آموخته های پیشین می تواند به درک مفهومی خاص منتهی شود (پریخ ۱۳۸۶: ۶۰).

این مهارت شامل ۷ نشانگر است که عبارتند از:

۱. بخش مکتوب، توجه فراگیران را به اعتبار، ارزش و روزآمدی محتوا جلب می کند.
۲. توجه به مقایسه اطلاعات و واقعیت های موجود در متن با مطالب مشابه دیگر.
۳. ایجاد مفاهیم جدید از طریق درهم آمیختن ایده های اصلی و یا تلفیق اطلاعات جدید با دانش پیشین.
۴. اقدام به نتیجه گیری با توجه به اطلاعات گردآوری شده.
۵. نپذیرفتن هر ایده به صورت مطلق و موردانتقاد قرار دادن هر آنچه را که به دست می آورند.

۶. مشارکت فراگیر در بحث‌های کلاسی و یا سایر بحث‌ها.

۷. بازبینی و تجدیدنظر سؤالات، راهبردهای جستجو و پایگاه‌های اطلاعاتی.

د) مهارت کاربرد صحیح اطلاعات

مهارت کاربرد صحیح اطلاعات، بر سازمان‌دهی هدفمند اطلاعات به دست آمده، به منظور تولید اثری جدید توجه دارد. به عبارت دیگر، فرد باید بر اساس اطلاعات به دست آمده، به برنامه‌ریزی برای تولید و یا پدید آوردن یک اثر پردازد (پریخ، ۱۳۸۶: ۶۴).

این مهارت شامل ۳ نشانگر است که عبارتند از:

۱. سازمان‌دهی اطلاعات به دست آمده از طریق نمودار، جدول و تصویر، خلاصه کردن، چارچوب و فصل‌بندی، به منظور تولید اثری جدید.
۲. استفاده از بعضی نرم‌افزارها، مثل ورد و ویندوز، جهت سازمان‌دهی مطالب.
۳. در بخش مکتوب، از فراگیران خواسته شده است، محصول خود را به طور اثربخش و با استفاده از قالب‌های متنوع (شفاهی، مکتوب و الکترونیکی)، به سایرین منتقل کنند.

ه) مهارت درک مسائل اخلاقی، حقوقی و اجتماعی

تأکید مهارت درک مسائل اخلاقی، حقوقی و اجتماعی، بر رعایت حقوق معنوی پدیدآور است. فراگیران باید با حقوق معنوی آثار پدید آمده آشنا باشند و بدانند چگونه باید از منابعی که حق مؤلف دارد استفاده کنند. فراگیر باید مسائل مربوط به امنیت اطلاعات چاپی و الکترونیکی را بشناسد و مسائل مربوط به دسترسی مبتنی بر حق اشتراک یا هزینه دسترسی در مقایسه با دسترسی آزاد را از هم تمیز دهد و در نهایت مسائل مربوط به سانسور و آزادی بیان را درک کند و مورد بحث قرار دهد (پریخ، ۱۳۸۶: ۶۶)؛ بنابراین این مهارت درباره مسائل اقتصادی، حقوقی و اجتماعی مربوط به استفاده از اطلاعات و همچنین دسترسی و استفاده آنان از اطلاعات، با رعایت اصول اخلاقی و حقوقی است (نیلی ترجمه خاصه، ۱۳۸۹: ۱۹۰).

این مهارت شامل ۵ نشانگر است که عبارتند از:

۱. توجه به مالکیت فکری، حق مؤلف و استفاده عادلانه از مواد دارای حق مؤلف.

۲. توجه به مسائل اخلاقی، نسبت به منابع الکترونیکی، مانند (شکستن قفل نرم افزارها، تکثیر لوح فشرده، استفاده غیرمجاز از نام کاربری و گذرواژه دیگران، انتشار قانونی متون، داده‌ها، تصویر یا صداها).
۳. توجه به شیوه مستندسازی، ذکر منابع و رسم امانت‌داری.
۴. ارج نهادن به عقاید و سوابق دیگران و سهم آنان در تولیدات علمی.
۵. ارائه مطالبی در مورد سانسور و آزادی بیان در محتوا.

۳. پیشینه پژوهشی تحقیق

اهمیت کتاب‌های درسی در نظام‌های آموزشی متمرکز مانند ایران که تقریباً تمام عوامل آموزشی بر اساس محتوای آن تعیین و اجرا می‌شود بیش از سایر انواع نظام‌های آموزشی است. بنابراین با توجه به اهمیت آموزش سواد اطلاعاتی و جایگاه کتب آموزشی در نظام آموزش و پرورش ایران، بررسی و تحلیل محتوای کتب درسی در راستای میزان توجه آنها به مهارت‌های سواد اطلاعاتی مد نظر قرار گرفت. بررسی پیشینه موضوع حاکی از اینست که تحقیقات گسترده‌ای در این زمینه انجام پذیرفته است. از جمله تحقیقات مرتبط در ایران می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

ناهید لطفی (۱۳۹۰)، در پژوهشی با عنوان میزان توجه به سواد اطلاعاتی در کتاب‌های بخوانیم و بنویسیم دوره ابتدایی به این نتیجه دست‌یافت که به مفهوم سواد اطلاعاتی به‌طور صریح در هیچ‌یک از درس‌نامه‌ها اشاره نشده و سازمان‌دهی محتوای کتاب‌ها بر این اساس صورت نگرفته است.

محسنی (۱۳۸۷)، در پایان‌نامه خود به بررسی میزان توجه به سواد اطلاعاتی در کتاب‌های علوم تجربی و اجتماعی دوره راهنمایی پرداخته است. نتایج حاصل از پژوهش وی نشان داد در کتاب‌های موردبررسی، به مفاهیم مکان‌های نگهداری اطلاعات، دستیابی و گزینش اطلاعات، روش‌های ثبت و ارائه الکترونیکی اطلاعات و رعایت اصول اخلاقی در کار با اطلاعات هیچ‌گونه توجهی نشده است. بر این اساس محسنی پیشنهاد کرده است که به مفاهیم سواد اطلاعاتی و آموزش رسمی آنها به‌عنوان یک ضرورت و اولویت جدید آموزشی توجه بیشتری شود.

حیدری همت‌آبادی (۱۳۸۵) در پایان‌نامه خود به این سؤال پاسخ داده است که در بخش مکتوب کتب علوم تجربی دوره ابتدایی تا چه میزان به سواد اطلاعاتی توجه شده است. نتایج حاصل از پژوهش نشان داد که میزان توجه به مؤلفه‌ی احساس نیاز به اطلاعات و تعریف مسئله در پایه‌های اول تا پنجم به‌طور میانگین ۱۴ درصد بوده و به مؤلفه‌های روش‌های جستجو، جایابی، دستیابی، گزینش اطلاعات، روش‌های ثبت و ارائه الکترونیکی اطلاعات و رعایت اصول اخلاقی توجه ای نشده است.

لاکهارت (Lockhart) در سال (۲۰۱۱) در پژوهش خود به بررسی سطح سواد اطلاعاتی در دانشگاه علم و صنعت شبه‌جزیره کیپ آفریقای جنوبی، قبل و بعد از سیاست سواد اطلاعاتی پرداخته است و تأثیر این سیاست‌ها را در غنی‌سازی سطح سواد از طریق برنامه‌های درسی بررسی کرده و به این نتیجه رسیده است که تنها ادغام سیاست‌های سواد اطلاعاتی در برنامه‌های دانشگاه به‌منزله موفقیت آن نمی‌باشد بلکه نقش اساتید دانشگاه از نظر کیفیت تدریس را نیز نباید نادیده گرفت.

والراون (Walravan) و همکاران (۲۰۰۹) در تحقیقی با عنوان «دانش آموزان چگونه در هنگام جست‌وجوی اطلاعات در اینترنت، اطلاعات و منابع را ارزیابی می‌کنند؟» به این نتیجه رسیدند که دانش آموزان ۴۴ درصد از وقت خود را صرف جست‌وجو، ۳۱ درصد را صرف مرور نتایج جست‌وجو، ۱۶ درصد را صرف پرورش و بهینه کردن مطالب یافت شده و ۹ درصد را صرف سازمان‌دهی اطلاعات می‌نمودند. دانش آموزان در فرایند بررسی نتایج، اطلاعات و منابع را ارزیابی نمی‌کردند و فقط ۲۴ درصد، در هنگام مشاهده‌ی نتایج، به‌طور صریح به ارزیابی آن‌ها می‌پرداختند.

سادی اگلو (Sadioglu) در سال (۲۰۰۹) تحقیقی باهدف تعیین مهارت‌های سواد اطلاعاتی دانشجویان تربیت‌معلم دانشگاه در جهت تقویت کیفیت آموزش انجام داد. نتایج نشان دادند دانشجویان به جزئیات و دانش صحیح این حوزه آشنایی ندارند و نیاز به کلاس‌های آموزش سواد اطلاعاتی، در ابتدای دوره‌شان وجود دارد.

پترسون (Patterson) در سال (۲۰۰۹) پژوهشی با عنوان «تجزیه و تحلیل نیازمندی‌ها برای برگزیدن سواد اطلاعاتی در دانشگاه دوبلین انجام داد. یافته‌ها نشان داد اکثر دانشجویان در درک سؤالات پژوهش و استفاده از فنون جستجوی پیشرفته با مشکلاتی مثل عدم اعتماد به نفس روبه‌رو هستند. لازمه مهارت‌های خواندن و نوشتن اطلاعات، داشتن سواد

رایانه‌ی است و بدون مهارت‌های رایانه‌ای، دستیابی به هرگونه استاندارد سواد اطلاعاتی امکان‌پذیر نمی‌باشد.

جولین و بارکر (Julien & Barker) در سال (۲۰۰۹)، تحقیقی درباره اینکه یادگیرندگان مدارس متوسطه، چگونه اطلاعات علمی را پیدا و ارزیابی می‌کنند انجام دادند. تحلیل داده‌های جمع‌آوری‌شده، نشان داد که یادگیرندگان این مدارس، فاقد این مهارت‌ها هستند. پژوهشگران دلیل این امر را فشار روی معلمان برای درس دادن برای امتحانات یعنی تمرکز روی محتوای حقیقی به جای مهارت‌های سواد اطلاعاتی و فقدان مهارت‌های سواد اطلاعاتی در میان خود معلمان، می‌دانند.

بررسی نتایج پژوهش‌ها نشان می‌دهد که آموزشهایی که تا به حال در زمینه سواد اطلاعاتی انجام شده است نتوانسته انتظارات را برآورده سازد و نیاز به برنامه ریزی بهتر و منسجم تر و به کارگیری امکانات و نیروهای کارآمدتر و تواناتر وجود دارد. بنابراین در پژوهش حاضر این مهم مورد نظر بوده و محقق سعی نموده است تمرکز خود را اولاً بر کتاب جدیدالتالیفی قرار دهد که هدف آن تا حد زیادی به آموزش مهارت‌های سواد اطلاعاتی وابسته است. زیرا در مقدمه کتاب تفکر و پژوهش پایه ششم ابتدایی، هدف اصلی کتاب مذکور، پرورش تفکر در کودکان ذکر شده است و اذعان دارد که استفاده و گسترش صلاحیت‌های تفکر برای رشد دانش‌آموزانی که به طور فزاینده در حال روبه‌رو شدن با جهان فناوری و طبعاً جهانی گسترده‌اند، حیاتی است و اینکه امروزه کشورهای سراسر جهان در حال تشخیص این نکته‌اند که گستره‌ای وسیع از قابلیت‌های مهارت‌های تفکر علاوه بر مهارت‌های پایه، جهت آماده کردن بچه‌ها برای آینده‌ای غیرقابل پیش‌بینی مورد نیازند. بنابراین، مهم است که دانش‌آموزان در مورد صلاحیت‌های پردازش، تفسیر و ارزیابی اطلاعات جدید آموزش ببینند (دانشور و همکاران، ۱۳۹۱: ۲) و دوماً با تهیه چک لیستی متناسب با مدلها و استانداردهای سواد اطلاعاتی در کشورهای جهان، بتواند در راستای کمک به مولفان کتب درسی گام بردارد و با تحلیل و تبیین جنبه‌های مختلف کتاب درسی تفکر و پژوهش و ارتباط اهداف آن با پرورش مهارت‌های سواد اطلاعاتی پیشنهاداتی مناسب ارائه نماید.

۴. اهداف

هدف پژوهش حاضر بررسی میزان توجه به مهارت‌های سواد اطلاعاتی (مهارت تشخیص نیاز به اطلاعات، مهارت جمع‌آوری اطلاعات، مهارت درک، درون‌سازی و ثبت اطلاعات، مهارت کاربرد صحیح اطلاعات و مهارت درک مسائل اخلاقی، حقوقی و اجتماعی اطلاعات) در بخش مکتوب کتاب تفکر و پژوهش پایه ششم ابتدایی نظام آموزش و پرورش ایران و نیز ارائه نظرات پیشنهادی درباره آموزش مهارت‌های سواد اطلاعاتی به دانش‌آموزان این مقطع است.

۵. روش‌شناسی

این نوع مطالعه از نوع مطالعات ارزشیابی (Evaluation) است و از آنجایی که محقق در جریان انجام آن شخصاً به مطالعه و جستجوی ملاک‌ها یا شاخص‌ها در محتوای مکتوب کتاب مورد مطالعه مبادرت می‌ورزد، از روش تحقیق توصیفی (Descriptive research) بهره‌گرفته می‌شود. (نادری و سیف نراقی، ۱۳۹۴: ۱۸۱).

تحلیل محتوا نیز به روشی اطلاق می‌گردد که به صورت منظم و عینی و به منظور تعیین ویژگی‌های پیام به کار برده می‌شود. در این روش پیام‌ها یا اطلاعات به صورت منظم کدگذاری و به نحوی طبقه‌بندی می‌شوند که پژوهشگر بتواند آن‌ها را به صورت کمی تجزیه و تحلیل کند (دلاور، ۱۳۹۳: ۲۷۵).

جامعه آماری این پژوهش، بخش مکتوب (شامل متن و تمرین) کتاب تفکر و پژوهش پایه ششم ابتدایی سال تحصیلی ۹۳ می‌باشد و از آنجایی که کل کتاب مورد بررسی قرار می‌گیرد جامعه و نمونه بر هم منطبق می‌باشند.

در پژوهش حاضر متغیر اصلی سواد اطلاعاتی و ابزار مورد استفاده، چک‌لیست تحلیل محتوا است که محقق با مطالعه دقیق پیشینه تحقیق و بررسی انواع مدل‌ها و استانداردهای سواد اطلاعاتی در کشورهای مختلف و استخراج نقاط مشترک آن‌ها، تهیه نموده است. این چک‌لیست پنج مؤلفه اصلی را که شامل ۱- مهارت تشخیص نیاز به اطلاعات؛ ۲- جمع‌آوری اطلاعات؛ ۳- درک، درون‌سازی و ثبت اطلاعات؛ ۴- کاربرد صحیح اطلاعات؛ ۵- درک مسائل اخلاقی، حقوقی و اجتماعی مربوط به استفاده از اطلاعات است را در بر می‌گیرد و هر مؤلفه نیز شامل نشانگرهایی است که به وسیله آن‌ها به تحلیل بخش مکتوب کتاب تفکر و پژوهش پایه ششم ابتدایی شامل متن و تمرین، پرداخته می‌شود.

با توجه به این که واحد ثبت در این پژوهش مضمون است، هر مضمون، عبارت و یا مفهوم نوشتاری در کتاب تفکر و پژوهش پایه ششم ابتدایی که مرتبط با مقوله‌های سواد اطلاعاتی در چک‌لیست تهیه شده می‌باشد، در طبقه مربوطه جانمایی شده و جهت ارائه بهتر یافته‌ها، فراوانی آن‌ها در جداول نشان داده می‌شود.

در تحقیق حاضر به منظور سنجش پایایی، ۲۰ درصد از کل محتوای کتاب‌های مورد بررسی، در معرض کدگذاری مجدد پژوهشگر دوم که قبلاً توضیحات لازم در مورد متغیرها و مقولات را دریافت کرده بود، قرار گرفت و سپس بر اساس میزان توافق دو محقق، پایایی توسط ضریب توافقی کاپا (Kappa) محاسبه گردید. با توجه به نتایج به دست آمده ضریب توافقی کاپا، ۰/۷۶ به دست آمد که پایایی قابل قبول تحلیل محتوا را نشان می‌دهد.

۶. یافته‌ها

پس از گردآوری اطلاعات، لازم است این اطلاعات سازمان بندی و خلاصه شود تا به روشنی قابل فهم و انتقال باشد و بتوانیم از اطلاعات خام نتایج علمی ارزشمندی به دست آوریم. بنابراین در این قسمت یافته‌های خام پژوهش را با استفاده از شاخص‌های آمار توصیفی طبقه بندی کرده و به پاسخگویی سوالات تحقیق می‌پردازیم.

سوال اول: در بخش مکتوب کتاب تفکر و پژوهش به چه میزان به مهارت‌های سواد اطلاعاتی توجه شده است؟

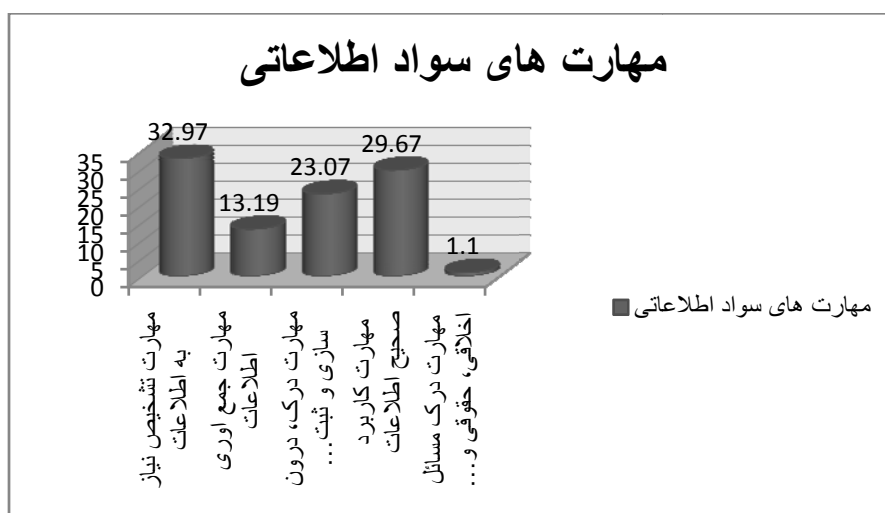
جدول ۱: فراوانی و درصد مهارت سواد اطلاعاتی در بخش مکتوب کتاب تفکر و پژوهش پایه ششم ابتدایی

کتاب تفکر و پژوهش		کتاب مهارت‌های سواد اطلاعاتی
درصد	فراوانی	
۳۲/۹۷	۳۰	مهارت تشخیص نیاز به اطلاعات
۱۳/۱۹	۱۲	مهارت جمع‌آوری اطلاعات
۲۳/۰۷	۲۱	مهارت درک، درون‌سازی و ثبت اطلاعات

۷۰ بررسی میزان توجه به مهارت‌های سواد اطلاعاتی در کتاب تفکر و پژوهش ...

۲۹/۶۷	۲۷	مهارت کاربرد صحیح اطلاعات
۱/۱	۱	مهارت درک مسائل اخلاقی، حقوقی و اجتماعی
۱۰۰	۹۱	جمع کل

با توجه به نتایج جدول (۱) می‌توان گفت، از مجموع ۹۱ فراوانی مربوط به مهارت‌های سواد اطلاعاتی که از طریق تحلیل محتوای کتاب تفکر و پژوهش پایه ششم ابتدایی به دست آمده است، مهارت تشخیص نیاز به اطلاعات با ۳۰ فراوانی، ۳۲/۹۷ درصد؛ مهارت جمع‌آوری اطلاعات با ۱۲ فراوانی، ۱۳/۱۹ درصد؛ مهارت درک، درون‌سازی و ثبت اطلاعات با ۲۱ فراوانی، ۲۳/۰۷ درصد؛ مهارت کاربرد صحیح اطلاعات با ۲۷ فراوانی، ۲۹/۶۷ درصد و مهارت درک مسائل اخلاقی، حقوقی و اجتماعی با ۱ فراوانی، ۱/۱ درصد را به خود اختصاص داده است.

نمودار ۱: درصد مهارت‌های سواد اطلاعاتی در بخش مکتوب کتاب تفکر و پژوهش پایه ششم ابتدایی

با توجه به نتایج و مشاهده نمودار (۱)، می توان گفت بیشترین مهارت سواد اطلاعاتی، مربوط به مهارت تشخیص نیاز به اطلاعات با ۳۲/۹۷ درصد و کمترین فراوانی متعلق به مهارت درک مسائل اخلاقی، حقوقی و اجتماعی با ۱/۱ درصد می باشد. سوال دوم: در بخش مکتوب کتاب تفکر و پژوهش به چه میزان به مهارت تشخیص نیاز به اطلاعات توجه شده است؟

جدول ۲: فراوانی و درصد مهارت تشخیص نیاز به اطلاعات در بخش مکتوب کتاب تفکر و پژوهش پایه ششم ابتدایی

کتاب تفکر و پژوهش		کتاب	
درصد	فراوانی	مهارت تشخیص نیاز به اطلاعات	
۷۳/۳۳	۲۲	نشانگر ۱	توجه به احساس نیاز به اطلاعات، نه تنها زمانی که فراگیر با یک تکلیف پژوهشی یا مسئله روبرو می شود، بلکه در همه جنبه های زندگی.
۱۶/۶۷	۵	نشانگر ۲	طراحی سؤالات پژوهشی بر اساس یک نیاز اطلاعاتی
۱۰	۳	نشانگر ۳	توجه به تفاوت بین سؤال های مناسب و نامناسب جهت انجام تحقیق.
۱۰۰	۳۰	جمع کل	

با توجه به نتایج جدول (۲): می توان گفت، از مجموع ۳۰ فراوانی مربوط به مهارت تشخیص نیاز به اطلاعات، نشانگر اول با ۲۲ فراوانی، ۷۳/۳۳ درصد؛ نشانگر دوم با ۵ فراوانی، ۱۶/۶۷ درصد؛ نشانگر سوم با ۳ فراوانی، ۱۰ درصد را به خود اختصاص داده است. سوال سوم: در بخش مکتوب کتاب تفکر و پژوهش به چه میزان به مهارت جمع آوری اطلاعات توجه شده است؟

جدول ۳: فراوانی و درصد مهارت جمع آوری اطلاعات در بخش مکتوب کتاب تفکر و پژوهش پایه ششم ابتدایی

کتاب تفکر و پژوهش		کتاب	
درصد	فراوانی	مهارت جمع آوری اطلاعات	
۰	۰	نشانگر ۱	استفاده از منابع مرجع در طول فرایند پژوهش.

۷۲ بررسی میزان توجه به مهارت‌های سواد اطلاعاتی در کتاب تفکر و پژوهش ...

۰	۰	توجه به ویژگی‌های مربوط به منابع اطلاعاتی مانند (شکل اثر، تاریخ انتشار، دست‌اول یا دوم بودن اطلاعات).	نشانگر ۲
۸/۳۳	۱	استفاده از کتاب و کتابخانه جهت دسترسی به اطلاعات.	نشانگر ۳
۸/۳۳	۱	استفاده از اینترنت جهت دستیابی به اطلاعات.	نشانگر ۴
۱۶/۶۷	۲	استفاده از مکان‌های طبیعی و محیط اطراف جهت دستیابی به اطلاعات.	نشانگر ۵
۸/۳۳	۱	استفاده از اطلاعات تصویری، ویدئویی یا صوتی و منابع موجود در سایر مکان‌ها جهت دستیابی به اطلاعات.	نشانگر ۶
۰	۰	دستیابی به اطلاعات از طریق انجام دادن آزمایش.	نشانگر ۷
۳۳/۳۴	۴	کمک گرفتن از معلمان و یا دیگر افراد مطلع برای کشف جواب و یا تعیین مسئله پژوهشی خود.	نشانگر ۸
۸/۳۳	۱	ارائه مطالبی در جهت شناسایی اثربخش‌ترین کلمات به هنگام جستجوی اطلاعات.	نشانگر ۹
۰	۰	توجه به راهبردهای جستجو مانند (عملکردهای بولی، کوتاه‌سازی، مجاورت و...).	نشانگر ۱۰
۱۶/۶۷	۲	راهنمایی فراگیر در جهت گزینش اطلاعاتی متناسب با مسئله یا پرسش وی.	نشانگر ۱۱
۱۰۰	۱۲	جمع کل	

با توجه به نتایج جدول (۳) میتوان گفت، از مجموع ۱۲ فراوانی مربوط به مهارت جمع آوری اطلاعات در کتاب پژوهش و تفکر پایه ششم ابتدایی، نشانگرهای (۱-۲-۷-۱۰) بدون فراوانی هستند و نشانگرهای (۴-۶-۹) هر کدام با ۱ فراوانی، ۸/۳۳ درصد و نشانگر ۸ با ۴ فراوانی، ۳۳/۳۴ درصد را به خود اختصاص داده است.

سوال چهارم: در بخش مکتوب کتاب تفکر و پژوهش به چه میزان به مهارت درک، درون سازی و ثبت اطلاعات توجه شده است؟

جدول ۴: فراوانی و درصد مهارت درک، درون سازی و ثبت اطلاعات در بخش مکتوب کتاب تفکر و پژوهش پایه ششم ابتدایی

کتاب تفکر و پژوهش		کتاب مهارت درک، درون سازی و ثبت اطلاعات
درصد	فراوانی	

۴/۷۶	۱	بخش مکتوب، توجه فراگیران را به اعتبار، ارزش و روزآمدی محتوا جلب می‌کند.	نشانگر ۱
۴/۷۶	۱	توجه به مقایسه اطلاعات و واقعیت‌های موجود در متن با مطالب مشابه دیگر.	نشانگر ۲
۴/۷۶	۱	ایجاد مفاهیم جدید از طریق درهم آمیختن ایده‌های اصلی و یا تلفیق اطلاعات جدید با دانش پیشین	نشانگر ۳
۹/۵۳	۲	اقدام به نتیجه‌گیری با توجه به اطلاعات گردآوری شده.	نشانگر ۴
۲۳/۸۱	۵	نپذیرفتن هر ایده به صورت مطلق و موردانتقاد قرار دادن هر آنچه را که به دست می‌آورند.	نشانگر ۵
۵۲/۳۸	۱۱	مشارکت فراگیر در بحث‌های کلاسی و یا سایر بحث‌ها.	نشانگر ۶
۰	۰	بازبینی و تجدیدنظر سؤالات، راهبردهای جستجو و پایگاه‌های اطلاعاتی.	نشانگر ۷
۱۰۰	۲۱	جمع کل	

با توجه به نتایج جدول (۴) می‌توان گفت، از مجموع ۲۱ فراوانی مربوط به مهارت درک، درون‌سازی و ثبت اطلاعات در کتاب پژوهش و تفکر پایه ششم ابتدایی، نشانگرهای (۱-۲-۳) هر کدام با ۱ فراوانی ۴/۷۶ درصد؛ نشانگر ۴ با ۲ فراوانی، ۹/۵۳ درصد؛ نشانگر ۵ با ۵ فراوانی، ۲۳/۸۱ فراوانی؛ نشانگر ۶ با ۱۱ فراوانی، ۵۲/۳۸ درصد را به خود اختصاص داده است و نشانگر هفتم بدون فراوانی می‌باشد.

سوال پنجم: در بخش مکتوب کتاب تفکر و پژوهش به چه میزان به مهارت کاربرد صحیح اطلاعات توجه شده است؟

جدول (۵): فراوانی و درصد مهارت کاربرد صحیح اطلاعات در بخش مکتوب کتاب تفکر و پژوهش پایه ششم ابتدایی

کتاب تفکر و پژوهش		کتاب	
درصد	فراوانی	مهارت کاربرد صحیح اطلاعات	
۸۱/۴۸	۲۲	سازمان‌دهی اطلاعات به دست‌آمده از طریق نمودار، جدول و تصویر، خلاصه کردن، چارچوب و فصل‌بندی، به‌منظور تولید اثری جدید.	نشانگر ۱
۰	۰	استفاده از بعضی نرم‌افزارها، مثل ورد و ویندوز، جهت سازمان‌دهی مطالب.	نشانگر ۲

۷۴ بررسی میزان توجه به مهارت‌های سواد اطلاعاتی در کتاب تفکر و پژوهش ...

۱۸/۵۲	۵	در بخش مکتوب، از فراگیران خواسته شده است، محصول خود را به طور اثربخش و با استفاده از قالب‌های متنوع (شفاهی، مکتوب و الکترونیکی)، به سایرین منتقل کنند.	نشانگر ۳
۱۰۰	۲۷	جمع کل	

با توجه به نتایج جدول (۵) می توان گفت، از مجموع ۲۷ فراوانی مربوط به مهارت کاربرد صحیح اطلاعات در کتاب پژوهش و تفکر پایه ششم ابتدایی، نشانگر ۱ با ۲۲ فراوانی ۸۱/۴۸ درصد؛ نشانگر ۳ با ۵ فراوانی، ۱۸/۵۲ درصد را به خود اختصاص داده است و نشانگر ۲ بدون فراوانی می باشد.

سوال ششم: در بخش مکتوب کتاب تفکر و پژوهش به چه میزان به مهارت درک مسائل اخلاقی، حقوقی و اجتماعی توجه شده است؟

جدول ۶: فراوانی و درصد مهارت درک مسائل اخلاقی، حقوقی و اجتماعی در بخش مکتوب کتاب تفکر و پژوهش پایه ششم ابتدایی

کتاب تفکر و پژوهش		کتاب مهارت درک مسائل اخلاقی، حقوقی و اجتماعی	
درصد	فراوانی		
۰	۰	توجه به مالکیت فکری، حق مؤلف و استفاده عادلانه از مواد دارای حق مؤلف.	نشانگر ۱
۰	۰	توجه به مسائل اخلاقی، نسبت به منابع الکترونیکی.	نشانگر ۲
۱۰۰	۱	توجه به شیوه مستندسازی، ذکر منابع و رسم امانت‌داری.	نشانگر ۳
۰	۰	ارج نهادن به عقاید و سوابق دیگران و سهم آنان در تولیدات علمی.	نشانگر ۴
۰	۰	ارائه مطالبی در مورد سانسور و آزادی بیان در محتوا.	نشانگر ۵
۱۰۰	۱	جمع کل	

با توجه به نتایج جدول (۶) می توان گفت، مهارت درک مسائل اخلاقی، حقوقی و اجتماعی در کتاب پژوهش و تفکر پایه ششم ابتدایی، تنها در نشانگر سوم دارای یک فراوانی می باشد.

۷. بحث و نتیجه‌گیری

با توجه به تحلیل محتوای کتاب تفکر و پژوهش پایه ششم ابتدایی در ارتباط با مهارت‌های سواد اطلاعاتی می‌توان نتیجه گرفت که: کتاب تفکر و پژوهش با توجه به نتایج جدول (۱) به مهارت تشخیص نیاز به اطلاعات بیش از دیگر مهارت‌های سواد اطلاعاتی توجه نموده است و همچنین با توجه به نتایج جدول (۲) قابل ذکر است که فراوانی مهارت تشخیص نیاز به اطلاعات در کتاب تفکر و پژوهش پایه ششم ابتدایی، عمدتاً از طریق نشانگر اول به دست آمده است و دو نشانگر دیگر، یعنی طراحی سؤالات پژوهشی بر اساس یک نیاز پژوهشی و دیگری توجه به سؤالات مناسب و نامناسب، دارای فراوانی نمی‌باشد و این بدان معنی است که تعیین یک نیاز اطلاعاتی، بر اساس تصمیم خود فراگیر صورت نگرفته است و در ارتباط با این موضوع، نیلی (۲۰۰۶) در کتاب خود عنوان می‌کند که این مشکل یک معضل است، زیرا اکثر اوقات، خود فراگیران ملزم به فهم مشکلات و شناسایی نیازهای اطلاعاتی نمی‌شوند و این امر از توسعه مهارت‌های حل مسئله و تفکر انتقادی جلوگیری می‌کند (نیلی ترجمه خاصه و علیجانی، ۱۳۸۹: ۴۹).

از آنجایی که هر علمی با سوالاتی که در آن به وجود می‌آید و روشی که به سوالات پاسخ داده می‌شود، به بهترین وجه ممکن شناخته می‌شود؛ برای تفکر خوب در یک رشته علمی، باید توان پرسیدن و پاسخ دادن به سوالات مهم آن حوزه علمی را داشت. (عسگری، ۱۳۹۱: ۵۳). برک (۲۰۰۳) نیز یکی از اجزای اصلی تفکر انتقادی را تشخیص و مورد پرسش قرار دادن فرض‌ها، در نظر گرفته است (ملکی، حبیبی پور، ۱۳۸۶: ۱۰۵). بنابراین یک متفکر ماهر قادر است سوالات را تعویض کند، معناهای بدیل برای آنها تولید کند، سوالات راهنما را از سوالات تابع تشخیص دهد، و تکالیفی که سوالات از ما می‌خواهند را درک نماید (عسگری، ۱۳۹۱: ۵۴). که این مهم جز در سایه آموزش اتفاق نخواهد افتاد. زیرا تفکر نیز مانند سایر مولفه‌های رفتاری با تمرین بهبود می‌یابد و اصلاح می‌شود. مطالعه و یادگیری خوب هر موضوعی مستلزم آموختن چگونه اندیشیدن درباره اصول آن است. یادگیری تفکر منطقی درباره یک موضوع مستلزم موارد زیر است:

الف) طرح سوالات و مسائل مهم درباره موضوع، و تدوین روشن و دقیق آن‌ها؛

ب) جمع آوری و ارزیابی اطلاعات، استفاده از اندیشه‌ها برای تفسیر آگاهانه و همراه با بینش اطلاعات؛

ج) دستیابی به راه‌حل‌ها و نتایج مستدل، آزمون دوباره آنها با استفاده از معیارها و استانداردهای مربوطه؛

د) پذیرش یک دیدگاه علمی مشخص، تشخیص و ارزیابی آنچه که مورد نیاز است، مثل مفروضه‌ها، تلویحات، و پیامدهای عملی آن؛

ه) برقراری ارتباط موثر با سایر دانش‌آموختگان علمی؛ و

و) برقراری ارتباط با آنچه که برای فرد در یادگیری یک موضوع در ارتباط با موضوعات دیگر و در زندگی انسان مهم است. (عسگری، ۱۳۹۱: ۳۹).

و یک برنامه آموزش سواد اطلاعاتی که به خوبی برنامه‌ریزی شده باشد، سعی دارد به فراگیران در یادگیری و توسعه مهارت‌های حل مساله و تفکر انتقادی کمک نماید (نیلی ترجمه خاصه و علیجانی، ۱۳۸۹: ۴۶). بر همین اساس اولین مرحله از مراحل آموزش سواد اطلاعاتی (مهارت تشخیص نیاز به اطلاعات)، دارای سه نشانگر توجه به احساس نیاز به اطلاعات، طراحی سوالات پژوهشی و بررسی سوالات مناسب و نامناسب می‌باشد، که چنانچه در سه زمینه مطرح شده آموزش لازم انجام گیرد، فراگیر قادر خواهد بود بر مبنای اطلاعات مورد نیاز، صورت مساله‌ای تهیه و پرسشهایی را تدوین نماید و بیاموزد که به جای ذخیره‌سازی حقایق، با مسائلی که در زندگی روزمره با آنها مواجه می‌شود، درگیر شود.

مهارت جمع آوری اطلاعات با توجه به نتایج جدول (۱) در بین دیگر مهارت‌های سواد اطلاعاتی دارای فراوانی بسیار کمی است و تنها ۱۳/۱۹ درصد از کل مهارت‌های سواد اطلاعاتی را به خود اختصاص داده است. از آنجایی که فراگیران با مطالعه کتاب تفکر و پژوهش با سوالات مختلفی روبرو می‌شوند و می‌بایست همچون یک پژوهشگر به دنبال جواب مسائل خود باشند، ولی با توجه به اهمیت کمی که کتاب تفکر و پژوهش به مهارت جمع آوری اطلاعات و نشانگرهای آن داده است، فراگیران نمی‌توانند اطلاعات لازم را جهت پاسخگویی به مسائل خود کسب نمایند و همین مشکل باعث عقیم ماندن فرایند حل مساله در فراگیران خواهد شد. برنامه ریزان با در نظر داشتن روشهای مختلف در جمع آوری اطلاعات می‌بایست در بخش مکتوب کتاب، فراگیران را در زمینه چگونگی جمع آوری اطلاعات آموزش دهند. تا از این طریق فراگیر بتواند از راه صحیح از مجهولات به سمت معلومات و دستیابی به نتیجه حرکت نماید.

در ارتباط با مهارت درک، درون سازی و ثبت اطلاعات، مقایسه نتایج در جدول (۴) نشان می دهد که کتاب تفکر و پژوهش از بین هفت نشانگر مربوط به مهارت ذکر شده، به نشانگر ششم که شرکت در بحث های کلاسی و سایر بحث ها است بیشترین توجه را داشته است و سعی کرده با هدایت فراگیران به سمت شرکت در بحث های کلاسی، فراگیران را در زمینه تفکر تحلیلی و ساختن مفهومی جدید با استفاده از نظرات دیگران راهنمایی کند ولی لازم به ذکر است که توانایی درک، درون سازی و ثبت اطلاعات تنها از طریق بحث های کلاسی ایجاد نمی شود و کتاب تفکر و پژوهش می بایست در محتوای خود به دیگر نشانگرهای مهارت ذکر شده نیز توجه نماید.

در ارتباط با مهارت کاربرد صحیح اطلاعات نتایج جدول (۵) نشان می دهد که کتاب تفکر و پژوهش به نشانگر اول که سازمان دهی اطلاعات به دست آمده از طریق نمودار، جدول و تصویر، خلاصه کردن، بیشتر توجه را داشته و به نشانگر دوم که استفاده از بعضی نرم افزارها، مثل ورد و ویندوز، جهت سازمان دهی مطالب است، توجهی نکرده است. از آنجایی که پیشرفت تکنولوژی و فن آوری در دنیای امروز تمامی بخش های زندگی انسان ها را تحت تأثیر قرار داده است، می توان گفت آموزش و پرورش نیز از این امر مستثنا نبوده و یکی از روش های سازمان دهی اطلاعات علاوه بر روش های سنتی مانند استفاده از نمودار، جدول، خلاصه نویسی و غیره، می تواند از طریق نرم افزارهای مختلف انجام شود؛ و یا اینکه فراگیران بتوانند علاوه بر قالب های مکتوب و شفاهی از قالب الکترونیکی نیز جهت ارائه محصول خود به دیگران استفاده نمایند؛ بنابراین کتاب تفکر و پژوهش می بایست علاوه بر روش های سنتی، استفاده از روش های جدید مبتنی بر فناوری را نیز در محتوای مکتوب خود بگنجانند و فراگیران را جهت زندگی در جامعه امروز آماده سازد.

در ارتباط با مهارت درک مسائل اخلاقی، حقوقی و اجتماعی، کتاب تفکر و پژوهش تنها دارای یک فراوانی از نشانگر سوم است. با توجه نتایج جدول (۶) میتوان نتیجه گرفت که عدم توجه به آموزش مهارت درک مسائل اخلاقی، حقوقی و اجتماعی مربوط به استفاده از اطلاعات باعث می شود فراگیران نتوانند تصمیمات اخلاقی درباره استفاده از اطلاعات بگیرند و نخواهند توانست راهبردهای جستجوی آگاهانه انجام دهند. بر همین اساس مک کیب (McCabe)، تروینو (Trevino) و باترفیلد (Butterfield) هشدار می دهند که، مدارس می بایست که دانش آموزان خود را در گفتگوهای معنی دار درباره امانت داری علمی درگیر نکنند،

به احتمال زیاد در بسیاری از پژوهش‌های دانشکده‌ای خود نوعی عدم امانت‌داری علمی را تجربه خواهند کرد (نیلی ترجمه خاصه و علیجانی، ۱۳۸۹: ۲۱۵).

در انتها می‌توان پیشنهادات ذیل را بر اساس نتایج به دست آمده بیان نمود

۱. از آنجایی که کتاب تفکر و پژوهش در اغلب موارد سعی داشته است با طرح سؤال، احساس نیاز به اطلاعات را در فراگیر ایجاد نماید و این باعث جلوگیری از توسعه مهارت‌های حل مسئله و تفکر انتقادی می‌شود، بهتر است کتب آموزشی در محتوای خود موقعیت‌هایی را ایجاد نمایند تا فراگیران خود به طراحی سؤالات پژوهشی بر اساس یک نیاز اطلاعاتی بپردازند؛ و می‌توان گفت تنها در این صورت است که فراگیران ملزم به فهم مشکلات و شناسایی نیازهای اطلاعاتی می‌شوند. معلمان نیز در جهت کمک به این امر می‌توانند از طریق بحث درباره ایده‌های موضوعی، صحبت درباره منابع مرجع و تهیه تکالیفی که فراگیران را تشویق به بررسی ایده‌های آنان و منابع بالقوه اطلاعاتی می‌کند، به فراگیران کمک نمایند. همچنین محتوای آموزشی می‌تواند از فراگیران بخواهد سؤالات پژوهشی خود را بر اساس یک موضوع عام بنویسند. (نیلی ترجمه خاصه و علیجانی، ۱۳۸۹: ۵۱).
۲. با توجه به پیشرفت علم و تکنولوژی پیشنهاد میشود کتاب تفکر و پژوهش علاوه بر روشهای سنتی، فراگیران را با نرم افزارهای مختلف جهت جمع آوری اطلاعات و سازماندهی آنها بیشتر آشنا نماید.
۳. از آنجاکه اصول اخلاقی از مواردی است که رعایت آن در همه مراحل انجام یک تحقیق، اهمیت دارد، لازم است به این مهم نیز در کنار دیگر مهارتهای سواد اطلاعاتی توجه شود. در صورتی که نتایج پژوهش حاضر نشان داد که در کتاب تفکر و پژوهش، به مفاهیم رعایت اصول اخلاقی در ثبت و استفاده از اطلاعات توجه نشده است؛ بنابراین آموزش‌هایی در ارتباط با حق مؤلف، مالکیت فکری، مسائل اخلاقی نسبت به منابع الکترونیکی مانند (شکستن قفل نرم افزارها، تکثیر لوح فشرده، استفاده غیرمجاز از نام کاربری و گذرواژه دیگران، انتشار قانونی متون، داده‌ها، تصویر یا صداها)، شیوه مستندسازی، ذکر منابع و رسم امانت‌داری، ارج نهادن به عقاید و سوابق دیگران و سهم آنان در تولیدات علمی می‌تواند مفید باشد.
۴. با نگاهی کلی به مهارت‌های سواد اطلاعاتی، می‌توان متوجه شد که هر مهارت پیش‌نیاز مهارت دیگری است. به عبارت دیگر، هر مرحله از فراگیری مؤلفه‌های سواد

اطلاعاتی بر پایه مرحله قبل یا آموخته‌های پیشین گذاشته می‌شود. به همین دلیل، در صورت وجود مشکل در یک مرحله، مرحله دیگر نیز دچار نقض می‌شود؛ بنابراین پیشنهاد می‌شود کتب آموزشی در راستای آموزش مهارت‌های سواد اطلاعاتی، تمامی مراحل را به نحو مطلوب یکی پس از دیگری طی کنند. به این صورت که در هنگام برنامه ریزی، در ابتدای امر لیستی از استانداردهای سواد اطلاعاتی تهیه شود و متناسب با آن اهداف آموزشی ارائه گردد و سپس با در نظر گرفتن هر هدف، محتوای آموزشی متناسب با آن، در کتب درسی گنجانده شود؛ تا بتوان از این طریق دانش‌آموزی را تربیت کرد که با یادگیری مهارت‌های سواد اطلاعاتی، در یادگیری استقلال پیدا کرده و به یادگیرنده‌ای مادام‌العمر تبدیل شود.

کتاب‌نامه

- پریرخ، مهری (۱۳۸۶). آموزش سواد اطلاعاتی: مفاهیم، روش‌ها و برنامه‌ها. تهران: کتابدار.
- حیدری همت‌آبادی، زهرا (۱۳۸۵). شناسایی میزان توجه به سواد اطلاعاتی در درس‌نامه‌های علوم تجربی دوره ابتدایی. پایان‌نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد برنامه‌ریزی درسی. دانشکده ادبیات و علوم انسانی. دانشگاه شهید باهنر کرمان.
- دانشور، میترا؛ غلامحسینی، احمد؛ اسپیدکار، محبوبه؛ روشندل، علی اکبر؛ حمزه بیگی، طیبه؛ صفاری نظری، مهدخت (۱۳۹۱). کتاب معلم تفکر و پژوهش ششم دبستان. ناشر: اداره کل چاپ و توزیع کتاب‌های درسی. تهران: چاپ اول.
- داورپناه، محمد رضا؛ سیامک، مرضیه؛ قاسمی، علی حسین (۱۳۸۸). سنجش سواد اطلاعاتی دانشجویان. تهران: دبیزش. چاپ دوم.
- دلاور، علی (۱۳۹۳). مبانی نظری و عملی پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی. تهران: انتشارات رشد. چاپ سیزدهم.
- عاصمی، عاطفه؛ ریاحی نیا، نصرت؛ زندیان، فاطمه (۱۳۹۰). سواد اطلاعاتی، آموزش و یادگیری. تهران: نشر کتابدار.
- عسگری، محمد (۱۳۹۱). آموزش مهارت‌های تفکر انتقادی: رویکردی بین رشته‌ای. فصلنامه مطالعات میان رشته‌ای در علوم انسانی، دوره چهارم، شماره ۲، بهار ۱۳۹۱، صص ۳۵-۶۴.
- علی نژاد محمدآبادی، مهرانگیز (۱۳۹۰). تبیین نقش سواد اطلاعاتی در آموزش الکترونیکی و بررسی رابطه سواد اطلاعاتی دانشجویان آموزش الکترونیکی با عملکرد تحصیلی و رضایتمندی دانشجویان از دوره‌شان. پایان‌نامه دکتری رشته برنامه‌ریزی آموزشی از راه دور. دانشگاه پیام نور. تهران کاشی نهنجی، وحیده (۱۳۹۰). سواد اطلاعاتی در مدارس. تهران: نشر کتابدار. چاپ اول.

۸۰ بررسی میزان توجه به مهارت‌های سواد اطلاعاتی در کتاب تفکر و پژوهش ...

- لطفی ماهر، ناهید (۱۳۹۰). میزان توجه به سواد اطلاعاتی در درس‌نامه‌های بخوانیم و بنویسیم دوره ابتدایی. فصلنامه مطالعات برنامه درسی ایران، شماره ۲۳، صفحات ۱۱۰-۱۳۱
- محسنی، سمیه (۱۳۸۷). شناسایی میزان توجه به سواد اطلاعاتی در درس‌نامه‌های علوم تجربی و اجتماعی دوره راهنمایی. پایان‌نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد برنامه‌ریزی درسی. دانشکده ادبیات و علوم انسانی. دانشگاه شهید باهنر کرمان.
- ملکی، حسن؛ حبیبی پور، مجید (۱۳۸۶). پرورش تفکر انتقادی هدف اساسی تعلیم و تربیت. فصلنامه نوآوری‌های آموزشی، شماره ۱۹، سال ششم، صص ۹۳-۱۰۸
- نادری، عزت‌الله، سیف نراقی، مریم (۱۳۹۴). روش‌های تحقیق و چگونگی ارزشیابی آن در علوم انسانی. تهران: ارسباران. ویرایش ششم.
- نظری، مریم (۱۳۸۴). سواد اطلاعاتی. تهران: مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران. چاپ اول.
- نیلی، ترزا (Neely, Teresa Y) (۲۰۰۶). *سنجش سواد اطلاعاتی با استفاده از ابزارها و تکالیف استاندارد*. ترجمه علی‌اکبر خاصه و رحیم علیجانی. تهران: چاپار، ۱۳۸۹
- هاشمی، سید احمد؛ همتی، ابوذر؛ عباسی، ابوالفضل (۱۳۹۱). بررسی وضعیت سواد اطلاعاتی اعضای هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحدهای منطقه یک. فصلنامه فن آوری اطلاعات و ارتباطات در علوم تربیتی، دوره سوم، صفحات ۱۰۵-۱۲۶

- Baker, Kim (2013). *Information Literacy and Cultural Heritage. Developing a Model for Lifelong Learning*. chapter 3: Overview of information literacy models in the library context: 73. Available at: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/B9781843347200500039>
- Bruce, Christine S. (2008) *Informed learning: realising the potential of the information society in our 21st century world*. In: International Conference on Libraries, Information and Society, 18-19 November 2008, Petaling Jaya, Malaysia
- Julien, Heidi. Barker, Susan (2009) *How high-school students find and evaluate scientific information: A basis for information literacy skills development*. Library & Information Science Research 31, 12-17.
- Lockhart, Janine (2011). *The before and after of an information literacy policy at the Cape Peninsula University of Technology (CPUT)*. Cape Peninsula University of Technology, South Africa. available at: [cape peninsula university of technology libraries, 32nd IATUL, conference warsaw, 29may-2june2011](http://capepeninsulauniversityoftechnologylibraries.com/32ndIATUL/conference/warsaw/29may-2june2011).
- ORHAN GÜVENEN. (1998), *The impact of information and communication technologies on society*. Journal of International Affairs. Volume II - Number 4.
- Patterson, Avril. (2009). *A needs analysis for information literacy provision for research: a case study in University College Dublin*. 2009, Vol. 3, No. 1, pp. pp. 5 - 18. <http://dx.doi.org/10.11645/3.1.210>
- Rader, Hannelore B. (2002) *Information Literacy—An Emerging Global Priority*. <http://caledonianacademy.net/spaces/LLiDA/uploads/Restricted/rader.pdf>

Sadioğlu, Ömür. İpek, Nigar. Meral Taner Derman (2009). *Determining the information literacy skills of teacher candidates for the sustainability of quality in education*. World Conference on Educational Sciences: New Trends and Issues in Educational Sciences. Volume 1, Issue 1, 2009, Pages 1455–1459.

Society of College, National and University Libraries (SCONUL). (1999) *Information skills in higher education: a SCONUL Position Paper*.

http://www.sconul.ac.uk/sites/default/files/documents/Seven_pillars2.pdf

Webster, Frank. (۲۰۰۶). *Theories of the Information Society*. Publisher: Routledge. Third edition.

Walravan A, Brand-Gruwel S, Boshuizen HA. (2009). *How students evaluate information and sources when searching the World Wide Web for information*. Computers & Education 2009; 52(1):234-46.